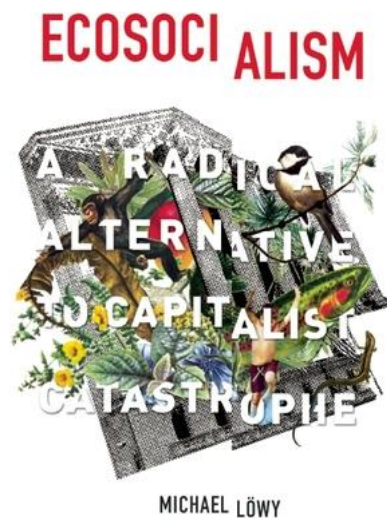


Michael Löwy

## Övergången: om behovet av ekologisk och social planering

Från *Internationalen* nr 19/2020. Översatt från [Europe Solidaire Sans Frontieres](#), 12 april 2020. Översättning: Göran Källqvist

Michael Löwy är en fransk-brasiliansk filosof och sociolog, och före detta forskningschef vid Frankrikes nationella centrum för vetenskaplig forskning (CNRS). Han är författare till ett stort antal böcker, inklusive *The War of the Gods: Religion and Politics in Latin America* och *Fire Alarm: Reading Walter Benjamin's "On the Concept of History"* och *Ecosocialism*.




---

*Det har blivit alltmer accepterat att det behövs en ekonomisk planering under varje verklig och radikal samhällsekologisk övergång. Det skiljer sig från de gröna partiernas traditionella uppfattningar, som var för en ekologisk variant av "marknadsekonomi", det vill säga "grön kapitalism", det skriver Michael Löwy i en text som är ännu mer aktuell nu i Coronans tidevarv.*

I sin senaste bok uppmärksammar Naomi Klein att varje seriös reaktion på klimathotet "innebär att återupptäcka en konst som skoningslöst har förtalats under dessa årtionden av marknadsfundamentalism: planering". Enligt hennes uppfattning inbegriper det industriplanering, planering av markanvändning, jordbruksplanering, planering av jobb för arbetare vars yrken blir föråldrade av övergången, etc. "Det betyder att ta tillbaka tanken på att planera våra ekonomier på basis av gemensamma prioriteringar istället för lönsamhet..."

Den samhällsekologiska övergången till ett ekosocialistiskt alternativ kräver en offentlig kontroll över de viktigaste produktionsmedlen och demokratisk planering. Om vi vill tjäna samhällets gemensamma tillgångar och respektera miljön, måste besluten om investeringar och teknologiska förändringar tas ifrån bankerna och de kapitalistiska företagen.

Vilka ska ta dessa beslut? Socialister har ofta svaret: "arbetarna". I tredje bandet av *Kapitalet* definierar Marx socialismen som ett samhälle av "de förenade producenterna, [som] rationellt reglerar denna sin ämnesomsättning med naturen, bringar den under sin gemensamma

kontroll”. Men i första bandet av *Kapitalet* hittar vi ett bredare synsätt: socialismen uppfattas som ”ett förbund av fria människor, som arbetar med gemensamma produktionsmedel”. Det är ett mycket lämpligare begrepp: produktion och konsumtion måste organiseras förnuftigt, inte bara av ”producenterna” utan också av konsumenterna och faktiskt hela samhället, den produktiva och ”improduktiva” befolkningen: studenter, ungdomar, hemmafruar (och hemmamän), pensionärer, etc.

I denna mening kommer samhället i sin helhet att vara fritt att demokratiskt välja de produktionslinjer som ska främjas, och de resursnivåer som ska investeras i utbildning, sjukvård eller kultur. Varornas pris ska inte längre styras av lagen om tillgång och efterfrågan, utan ska så mycket som möjligt bestämmas utifrån sociala, politiska och ekologiska kriterier.

Långt från att vara ”despotisk”, innebär en demokratisk planering att hela samhället beslutar fritt – vilket är nödvändigt för att befria oss från de kapitalistiska och byråkratiska strukturerens alienerande och förtingligande ”ekonomiska lagar” och ”järnburar”. För mänskligheten skulle demokratisk planering tillsammans med minskad arbetstid vara ett stort steg framåt mot det som Marx kallade ”frihetens rike”: en utökad fritid är i själva verket en förutsättning för att arbetarna ska kunna delta i demokratiska diskussioner och i skötseln av ekonomin och samhället.

Förespråkarna för en fri marknad utnyttjar outtröttligt den misslyckade planeringen i Sovjetunionen för att rättfärdiga sitt absoluta motstånd mot all sorts organiserad ekonomi. Utan att gå in på en diskussion om de sovjetiska erfarenheternas framgångar och misslyckanden, vet vi nu att det uppenbarligen var en sorts ”diktatur över behov”, för att citera det uttryck som György Markus och hans kollegor från Budapestskolan använder: ett odemokratiskt och auktoritärt system som gav en liten oligarki av teknobyråkrater monopol över besluten. Det var inte planeringen som ledde till diktaturen. Det var Sovjetstatens alltmer begränsade demokrati, och upprättandet av en totalitär byråkratisk makt efter Lenins död, som gav upphov till ett alltmer auktoritärt och odemokratiskt planeringssystem. Om socialismen ska definieras som arbetarnas och allmänhetens kontroll över produktionsprocesserna, så uppfyllde inte Sovjetunionen under Stalin och hans efterträdare denna definition på långa vägar.

Sovjetunionens misslyckande visar den byråkratiska planeringens begränsningar och motsättningar, med sin uppenbara ineffektivitet och godtycklighet: det kan inte användas som argument mot att tillämpa en verkligt demokratisk planering. Den socialistiska synen på planering är inget annat än en radikal demokratisering av ekonomin: om politiska beslut inte ska tas av en liten elit av ledare, varför då inte använda samma princip på ekonomiska beslut? Frågan om balansen mellan marknad och planeringsmekanismer är otvivelaktigt en komplicerad fråga: under det nya samhällets första faser kommer marknader säkert fortfarande att ha en viktig plats, men vartefter utvecklingen mot socialismen fortsätter kommer planeringen att bli allt viktigare.

I det kapitalistiska systemet är bruksvärde bara ett medel – och ofta ett knep – som är underordnat bytesvärde och lönsamhet (det förklarar i själva verket varför det finns så många onyttiga produkter i vårt samhälle). I en planerad socialistisk ekonomi styrs produktionen av varor bara av kriteriet bruksvärde, vilket leder till spektakulära ekonomiska, sociala och ekologiska konsekvenser.

Den demokratiska planeringen gäller förstas de stora ekonomiska valen, och inte skötseln av lokala restauranger, livsmedelsaffärer, bagerier, småaffärer, hantverksföretag eller -tjänster. Det är också viktigt att betona att planeringen inte står i motsättning till arbetarnas självförvaltning i sina produktionsenheter. Medan till exempel beslutet att ställa om en bilfabrik till produktion av bussar eller järnvägsfordon skulle vara upp till samhället i sin helhet, så skulle fabriken inre organisation och funktion skötas demokratiskt av arbetarna själva. Det har

diskuterats en hel del om planeringens ”centraliserade” eller ”decentraliserade” karaktär, men det viktiga är den demokratiska kontrollen över planen på alla nivåer – lokalt, regionalt, nationellt, kontinentalt och, förhoppningsvis, globalt – eftersom ekologiska frågor som klimatupphetning är globala och bara kan hanteras på den nivån. Detta förslag skulle kunna kallas för en ”heltäckande demokratisk planering”. Till och med på den nivån är det en planering som står i kontrast till det som ofta har beskrivits som ”central planering”, eftersom de ekonomiska och sociala besluten inte tas av något ”centrum”, utan bestäms demokratiskt av de berörda befolkningarna.

Det kommer förstås att finnas spänningar och motsättningar mellan självstyrande institutioner och lokala demokratiska regeringar och andra större samhällsgrupper. Förhandlingsmekanismer kan hjälpa till att lösa många sådana konflikter, men när det kommer till kritan kommer det att vara upp till de inblandade större grupperna, och bara om de är i majoritet, att utöva sin rätt att driva genom sina uppfattningar. För att ge ett exempel: en självstyrd fabrik beslutar att släppa ut sitt giftiga avfall i en flod. Befolkningen i en hel region hotas av dessa föroreningar. Efter en demokratisk debatt kan det då beslutas att produktionen i denna enhet måste stoppas tills man hittar en tillfredsställande lösning för att kontrollera avfallet. I idealfallet i ett ekosocialistiskt samhälle skulle fabriksarbetarna själva vara tillräckligt ekologiskt medvetna för att undvika beslut som är farliga för miljön och lokalbefolkningens hälsa. Införandet av metoder för att garantera befolkningens makt att ta beslut för att försvara de mest allmänna intressena, som i det föregående exemplet, innebär emellertid inte att frågor som rör den inre förvaltningen ska fräntas de berörda medborgarna i fabriker, skolor, bostadsområden, sjukhus eller byar.

En ekosocialistisk planering måste grunda sig på en demokratisk och pluralistisk debatt, på alla beslutsnivåer. Delegater som är organiserade i partier, plattformar eller någon annan politisk rörelse, väljs till planeringsorganen, och de olika förslagen presenteras för alla som berörs. Med andra ord måste den representativa demokratin berikas – och förbättras – med en direkt demokrati som gör det möjligt för folk att – lokalt, nationellt och slutligen internationellt – välja direkt mellan olika förslag. Hela befolkningen skulle då kunna fatta beslut om gratis offentliga transporter, om en speciell skatt för bilägare för att subventionera kollektivtrafiken, om att subventionera solenergi för att göra den konkurrenskraftig med fossil energi, om att minska arbetstiden till 30 eller 25 timmar per vecka eller mindre, även om det skulle leda till en minskad produktion.

Planeringens demokratiska karaktär innebär inte att det är oförenligt att experter deltar. Deras roll är då inte att besluta utan föra fram sina – ofta olika, till och med motsatta – argument under den demokratiska beslutsprocessen. Som Ernest Mandel sa i sin bok *Makt och pengar*:

”Regeringar, partier, planeringsdepartement, vetenskapsmän, teknokrater eller vem som helst kan ge uppslag, lägga fram förslag, försöka påverka folk. Att hindra dem vore att begränsa den politiska friheten. Men i ett flerpartisystem kommer sådana förslag aldrig att vara enhälliga: folk kommer att kunna välja mellan sammanhängande alternativ. Och rätten och makten att besluta ska ligga i händerna på majoriteten producenter/konsumenter/medborgare, inte någon annan. Vad är det för förmyndaraktigt eller despotiskt i det?”

En fråga uppstår: vad har vi för garantier att folk kommer att göra rätt val, sådana val som skyddar miljön, även om priset är att förändra en del av sina konsumtionsvanor? Det finns inga sådana ”garantier”, bara en rimlig framtidsutsikt att förnuftiga demokratiska beslut kommer att segra när konsumtionsvarufetischismen väl har försvunnit. Folk kommer förstås att göra misstag genom att göra dåliga val, men gör inte experterna själva också misstag? Det går inte att tänka sig att bygga upp ett nytt samhälle utan att majoriteten av befolkningen tack vare sin kamp, sin egen utbildning och sina sociala erfarenheter har nått en bred socialistisk

och ekologisk medvetenhet. Så det är rimligt att tro att de allvarliga misstagen – inklusive beslut som är oförenliga med miljöbehoven – kommer att rättas till. Hur som helst undrar man om inte alternativen – en skoningslös marknad, en ekologisk diktatur av ”experter” – är mycket farligare än den demokratiska processen med alla sina begränsningar.

För att planeringen ska fungera, måste det visserligen finnas verkställande och tekniska organ som kan genomföra besluten, men deras makt skulle begränsas av de lägre nivåernas ständiga och demokratiska kontroll, där arbetarnas självstyre äger rum under en demokratisk process. Det går förstås inte att förvänta sig att befolkningens majoritet kommer att tillbringa all sin fritid i självstyre eller delta i möten. Som Ernest Mandel anmärkte: ”Självförvaltning betyder inte att all delegering försvinner. Den kombinerar medborgarnas beslutsfattande med att valmanskårerna kontrollerar sina delegater hårdare.”

Övergången från det kapitalistiska systemets ”destruktiva utveckling” till ekosocialismen är en historisk process, en revolutionär och ständig omvandling av samhället, kulturen och tänkandet – och politiken i vid mening, som den definierades ovan, står tveklöst i centrum för denna process. Det är viktigt att påpeka att en sådan utveckling inte kan inledas utan en revolutionär förändring av de sociala och politiska strukturerna, och utan ett aktivt stöd för det ekosocialistiska programmet bland en stor majoritet av befolkningen. Ett socialistiskt och ekologiskt medvetande är en process, vars avgörande faktorer är befolkningens gemensamma erfarenheter och kamp, som börjar med delvisa sammandrabbningar på lokal nivå, och sedan går framåt mot förväntningar på en radikal förändring av samhället. Denna övergång skulle inte bara leda till ett nytt produktionssätt och ett demokratiskt och jämlikt samhälle, utan också till en annan livsstil, en verkligt ekosocialistisk civilisation bortom pengarnas imperium med sitt konstgjorda konsumtionsmönster som skapats med hjälp av reklam, och en obegränsad produktion av onyttiga och/eller miljöskadliga varor.

En del miljöaktivister menar att det enda alternativet till produktionshysterin är att stoppa tillväxten helt och hållet, eller ersätta den med negativ tillväxt – som i Frankrike kallas ”nerväxt”. För att göra det måste befolkningens överdrivna konsumtionsnivå minskas drastiskt, och medborgarna måste bland annat avstå från egna hus, centralvärme och tvättmaskiner för att minska energikonsumtionen med hälften. Eftersom dessa och andra liknande drakoniska åtstrammingsåtgärder kan bli mycket impopulära, leker en del förespråkare av nerväxt med tanken på en sorts ”ekologisk diktatur”. Mot sådana pessimistiska ståndpunkter ställer en del socialister en optimism, som får dem att tro att tekniska framsteg och användningen av förnybar energikällor kommer att tillåta en obegränsad tillväxt och välstånd så att alla får ”enligt sina behov”.

Jag tycker att dessa två skolor delar en rent kvantitativ syn på ”tillväxt” – positiv eller negativ – och på produktivkrafternas utveckling. Jag tror att det finns en tredje ståndpunkt som jag tycker är mer välvald: en verkligt kvalitativ förändring av utvecklingen. Det inbegriper att sätta stopp för det fruktansvärda slöseri med resurser som har orsakats av kapitalismen, som grundar sig på storskalig produktion av onyttiga och/eller skadliga produkter. Vapenindustrin är ett bra exempel, liksom alla de ”produkter” med planerat åldrande som tillverkas i det kapitalistiska systemet, och vars enda syfte är att skapa profiter för stora företag.

Det handlar inte om någon abstrakt ”överdriven konsumtion”, utan istället den förhärskande sortens konsumtion, vars viktigaste kännetecken är: skenbart ägande, enormt slöseri, tvångsmässiga inköp av varor och att skaffa de låtsasnyheter som ”modet” föreskriver. Ett nytt samhälle skulle rikta in produktionen på att tillfredsställa verkliga behov, till att börja med de som kan beskrivas som ”bibliska” – vatten, mat, kläder och boende – men även viktiga tjänster: sjukvård, utbildning, kultur och transporter.

Det är uppenbart att länder där dessa behov är långtifrån tillfredsställda, det vill säga länderna på södra halvklotet, måste ”utvecklas” mycket mer – bygga järnvägar, sjukhus, avloppsanläggningar och andra infrastrukturer – än de industrialiserade länderna, men det ska vara förenligt med ett produktionssystem som grundar sig på förnybar energi och därmed inte är skadligt för miljön. Dessa länder kommer att behöva producera stora mängder mat till sina befolkningar, som redan har drabbats av svält, men det är – som den bonderörelse som nätverket Via Campesina organiserar på internationell nivå har hävdad i årtal – ett mål som är mycket lättare att uppnå med hjälp av biodynamiska lantbruk som organiseras i familjeenheter, kooperativ eller kollektivjordbruk, än med de industriella jordbruksföretagens destruktiva och antisociala metoder, med sin intensiva användning av bekämpningsmedel, kemiska ämnen och genmodifierade grödor.

Det nuvarande systemet med illegitima skulder och de kapitalistiska och industrialiserade ländernas imperialistiska exploatering av resurserna i det globala syd, skulle lämna plats för ett ökat tekniskt och ekonomiskt stöd från det globala nord till det globala syd. Det skulle inte – som en del puritanska och asketiska ekologer verkar tro – finnas något behov av att minska de europeiska och nordamerikanska befolkningarnas levnadsstandard i absoluta tal. Dessa befolkningar skulle bara göra sig av med onyttiga produkter, de som inte tillfredsställer några verkliga behov och vars tvångsmässiga konsumtion upprätthålls av det kapitalistiska systemet. Samtidigt som konsumtionen av dem skulle minska, skulle det omdefiniera synen på levnadsstandard och lämna plats för en livsstil som faktiskt är rikare.

Hur ska vi skilja mellan verkliga behov och konstgjorda, falska eller låtsade behov? Reklamindustrin påverkar behoven genom psykisk manipulering, och den har i de moderna kapitalistiska samhällena trängt in på det mänskliga livets alla områden. Allt formas i linje med dess regler, inte bara mat och kläder, utan också så olika områden som sport, kultur, religion och politik. Reklamen har invaderat våra gator, våra brevlådor, våra TV-skärmar, våra tidningar och våra landskap på ett försåtligt, permanent och aggressivt sätt. Denna sektor bidrar direkt till de iögonfallande och tvångsmässiga konsumtionsvanorna. Dessutom leder det till ett enormt slöseri med olja, elektricitet, arbetstid, papper och kemiska ämnen, bland andra råvaror – och alltihopa betalas av konsumenterna. Det är en ”produktionsgren” som inte bara är onyttig ur mänsklig synvinkel, utan också står i konflikt med verkliga samhällsbehov. Medan reklam är en oundgänglig del av en kapitalistisk marknadsekonomi, så skulle den inte ha någon plats i ett samhälle under övergång till socialismen. Den skulle ersättas av information om de produkter och tjänster som konsumentförbunden tillhandahåller. Kriteriet för att skilja ett verkligt behov från ett konstgjort behov skulle vara att det finns kvar efter att reklamen har försvunnit. Det är självklart att de tidigare konsumtionsvanorna kommer att kvarstå under en tid, eftersom ingen har rätt att säga till folk vad de behöver. Förändringen av konsumtionsmönstren är en historisk process och en pedagogisk utmaning.

En del produkter, som privata bilar, ger mer komplicerade problem. Passagerarbilar är ett utbrett otyg. Globalt dödar eller lemlästar de hundratusentals människor varje år. De smutsar ner luften i de stora städerna – med skadliga konsekvenser för barns och äldres hälsa – och de bidrar i stor utsträckning till klimatförändringarna. Men under kapitalismens nuvarande förhållanden tillfredsställer bilen verkliga behov. I städer i Europa där myndigheterna är oroad över miljön, visar en del lokala experiment – som har godkänts av en majoritet av befolkningen – att det går att gradvis begränsa den privata bilens plats till förmån för bussar och spårvagnar. Under övergången till ekosocialismen skulle offentliga transporter vara allmänt spridda och gratis – ovan såväl som under jord – medan vägarna skulle vara förbehållna gångtrafikanter och cyklister. Följaktligen skulle privata bilar spela en mycket mindre viktig roll än i det borgerliga samhället, där bilen har blivit en fetisch som främjas av en ihållande och aggressiv reklam. Bilen är en symbol för prestige, ett tecken på ens identitet (i USA är

körkortet ett godkänt identitetskort). Den står i centrum för det personliga, sociala och erotiska livet. Under övergången till ett nytt samhälle kommer det att bli mycket lättare att drastiskt minska vägtransporterna av varor – en källa till tragiska olyckor och orimlig nedsmutsning – och ersätta dem med järnvägs- eller containertransporter. Bara den kapitalistiska ”konkurrenskraftens” logik kan förklara långtradartransporternas nuvarande utveckling.

På dessa förslag kommer pessimisterna att svara: ja, men enskilda individer drivs av gränslösa önskningar och begär som måste kontrolleras, analyseras, undertryckas och till och med förtryckas om det behövs. Då skulle demokratin kunna begränsas i viss mån. Men ekosocialismen grundas på ett rimligt antagande som tidigare har förts fram av Marx: i ett icke kapitalistiskt samhälle kommer ”att vara” att dominera över ”att ha”, det vill säga att fritid får företräde framför begäret att äga ett oräkneligt antal föremål, att personligen kunna fullbordas genom verklig aktivitet – kultur, idrott, rekreation, vetenskap, erotik, konst och politik.

Varufetischismen uppmuntrar ett tvångsmässigt köpande med hjälp av den ideologi och reklam som är speciell för det kapitalistiska systemet. Det finns inga bevis för att det är en del av den ”eviga mänskliga naturen”. Ernest Mandel påpekar:

”Att ständigt samla på sig mer och mer varor (med allt lägre ”marginalnytta”) är inte alls ett allmänt eller ens dominerande drag i människans beteende. Att utveckla sina anlag och böjelser för deras egen skull, att värna hälsa och liv, ta hand om barn och utveckla djupa sociala relationer som en förutsättning för mental stadga och lycka – detta blir viktiga drivkrafter när de grundläggande materiella behoven har tillfredsställts.”

Som vi nämnde ovan innebär detta inte, i synnerhet inte under övergångsperioden, att det kommer att saknas konflikter: mellan behov av miljöskydd och sociala behov, mellan ekologiska åtaganden och behovet att utveckla en grundläggande infrastruktur, speciellt i fattiga länder, mellan folkets konsumtionsvanor och resursbrist. Ett samhälle utan samhällsklasser är inte ett samhälle utan motsättningar eller konflikter. De är oundvikliga: det kommer att vara den demokratiska planeringens uppgift att, ur ett ekosocialistiskt perspektiv befriat från kapitalets och profitens tvångströja, lösa dem med hjälp av öppna och pluralistiska diskussioner som får samhället själv att ta besluten. En sådan gemensam och deltagande demokrati är det enda sättet, inte för att undvika misstag, utan för att rätta till dem med hjälp av det samhällseliga kollektivet.

Vi drömmer om en grön socialism, eller enligt vissa en solkommunism, och kämpar för denna dröm, men det innebär inte att vi låter bli att försöka genomföra konkreta och brännande reformer. Även om vi inte ska ha några illusioner om en ”ren kapitalism”, så måste vi ändå försöka vinna tid och påtvinga de offentliga myndigheterna en del grundläggande förändringar: ett allmänt moratorium för genmodifierade organismer, en drastisk minskning av utsläppen av växthusgaser, strikt reglering av det industriella fisket och användningen av bekämpningsmedel som kemiska ämnen inom det industriella jordbruket, en mycket större utveckling av kollektivtrafiken, att gradvis ersätta långtradarare med tåg.

Dessa angelägna ekosociala krav kan leda till en radikaliserings, under förutsättning att de inte anpassas till kraven på ”konkurrenskraft”. Enligt logiken i det som marxister kallar ett ”övergångsprogram” leder varje liten seger, varje delvis framsteg, genast till mer omfattande krav, till radikalare mål.

Denna kamp kring konkreta frågor är viktig, inte bara för att delsegrar i sig själv är användbara, utan också för att de bidrar till en ekologisk och socialistisk medvetenhet. Dessutom gynnar dessa segrar en aktivitet och självorganisering underifrån: och det är två nödvändiga och avgörande förutsättningar för att uppnå en radikal, det vill säga revolutionär, omvandling av världen.

Så länge de krafter som har förbundit sig till ett radikalt, socialistiskt och ekologiskt program inte har hegemoni, på det sätt som Antonio Gramsci tolkade det, så kommer det inte att bli någon radikal förändring. I viss mening är tiden vår allierade, ty vi arbetar för den enda förändring som kan lösa de allt värre miljöproblemen, med hot (såsom klimatförändringarna) som kommer allt närmare. Å andra sidan håller tiden på att ta slut, och inom några år – ingen kan säga hur många – kan skadorna vara oåterkalleliga. Det finns inga skäl till optimism: de nuvarande eliter som styr systemet har en enorm makt, och det radikala motståndets styrkor är fortfarande blygsamma. Men de är det enda hopp vi har för att bromsa kapitalismens ”destruktiva utveckling”.

### **Lästips – Löwy om ekologiska frågor**

[Från Marx och Engels till ekosocialism](#)

[Ekosocialism – jordens möjlighet?](#)

[Tretton teser om den ekologiska krisen](#)

### ***Böcker av Michael Löwy på marxistarkivet:***

[Che Guevara – en revolutionär humanist.](#)

[Marxismen i Latinamerika.](#)

[Förtvivlan, förhoppning, försoning. Tre faser I Georg Lukács' utveckling som intellektuell.](#)